

משתה ברוח הזמן: תרגום חדש של 'המשתה' לאפלטון

מאת יהודה ליבס

אין ספק בדבר. 'המשתה' לאפלטון הוא אחת הפסגות הגבוהות ביותר וגם אחד מיסודותיה של היצירה האנושית בתחומי הפילוסופיה והדת, הדרמה והפרוזה. הדבר לא נעלם גם מן הקורא העברי, שהכיר יצירה זו, בתוך שאר כתבי אפלטון, בתרגום המופת של יוסף ג. ליבס. ועתה מוגש לו תרגום חדש, מעשה ידי מרגלית פינקלברג, עם מבוא והערות מאת המתרגמת ומאמרים מאת ורד לב כנען וחגי כנען ומאת צחי זמיר (הוצאת חרגול, תל-אביב תשס"א).

כדי לא להטעות את הקורא אציין כבר עתה שעדוטי עשויה להיפסל מחמת קרבת משפחה, בהיותי בנו של י"ג ליבס ז"ל, אך לשם איזון אציין שאני מכיר גם את המתרגמת החדשה, פרופ' פינקלברג, ומעריך אותה זה מכבר כקלסיקנית מעולה שבמעולות, מלאת ידע, חכמה ורגישות בתחומי הלשון והשירה והפילוסופיה היוונית, ובמידה שיש מקום לתרגום חדש, אין מועמד מתאים ממנה לביצוע המשימה.

אף אינני פוסל לחלוטין את הסברה שיש מקום לתרגום חדש, שמטרתו, כפי שהגדירה המתרגמת במבואה, 'לתת לקורא העברי גירסה מודרנית של יצירתו הגדולה של אפלטון על מנת לקרב אותה לציבור הקוראים של היום' (עמ' 14). אמנם גם תרגום ליבס כתוב בשפה חדשה וקולחת ומכוון לשכבת הסגנון הדיבורית של המקור, אך מאחר שנכתב לפני כיוכל שנים (הוא התפרסם בהוצאת שוקן בשנת 1957, ולא 1964 כפי שמציינת בטעות פינקלברג בעמוד 16), אולי כבר אינו מכוון בדיוק ללשון ימינו ולרוחם, ולעתים דומה שסגנונה של פינקלברג חלק ופשוט יותר. אך לתרגום החדש יש גם מגרעות לעומת הקודם, ומאלה יכלה פינקלברג להימנע לו נעזרה בתרגומו של ליבס, כפי שנעזרה בספרות אחרת המציינת במבוא (עמ' 15).

מגרעת אחת כזאת דומה שנגרמה מהשתדלות מופרזת 'לקרב את היצירה לציבור הקוראים של היום'. לדעתי קירוב כזה אסור לו שיטשטש את הייחוד התרבותי של המקור גם בגילוי הסגנוניים. אין צורך להעמיד פנים ששיחת המשתה התרחשה בימינו ובמקומנו, דומני שרוב הקוראים דווקא יאהבו לגלות את המיוחד שמקורו בעולם רוחני רחוק ושונה, וישמחו כפליים לגלות את היסוד האנושי המשותף, הבוקע גם מן העולמות הרחוקים.

דברים אלה אמורים בעיקר ביסוד הדתי הטבוע בדברי המשוהחים, גם במקרים שהוא עולה דרך אגב.

לדוגמה: על שאלתו של סוקרטס אם לדעתה רע הוא ארוס ומכוער, עונה דיוטימה, לפי תרגום פינקלברג, במלים 'חס וחלילה!' (עמ' 73). 'חס וחלילה' הן אומנם מלים פשוטות וטבעיות, ואינן פוגעות ברצף השיחה ובמשמעותה הכללית, אך זאת על חשבון האופי הדתי של המקור. ביוונית מוכיחה כאן דיוטימה את סוקרטס באומרה: הלא תערוך אופמיה?! 'אופמיה' היא הטבת הדיבור, כלומר דבר פיוס והתנצלות שחייב בהם אדם שפלט מפיו משהו העשוי לפגוע בכבודו של אל, וכאן הובאו הדברים כחלק מביסוס מעמדו של ארוס כדימון, כלומר ישות ביניים בין אל לבין בן תמותה. יש להעדיף כאן אפוא את תרגומו של י"ג ליבס, שבמקום 'חס וחלילה' הסתמי, נוקט כאן בביטוי הדתי: 'אל תחטא בשפתיך!'

דוגמה נוספת מאותו הקשר: במיתוס על הולדת ארוס, נקראים הוריו, לפי תרגום פינקלברג, 'העוני והתושייה' (עמ' 76). תרגום זה אינו מוצלח מכמה בחינות. ראשית ה"א הידיעה מחלישה את האפשרות שמלים אלה תשמשנה גם שמות פרטיים (במקור היווני המלים מופיעות בלא ה"א הידיעה), בעיה נוספת מהווה המין הדקדוקי של מלים אלה, כי 'עוני' צריכה להיות דווקא אמו של ארוס, ואלו 'תושייה' הוא אביו, ואכן ביוונית 'עוני' מיוצגת במלה ממין נקבה עם סיומת נקבית (פניה) ותושייה במלה ממין זכר (פורוס). נוסף על כך, לפי המשך הדברים על ארוס להיוולד משני הפכים, ועוני ותושייה אינם מנוגדים זה לזה. כל הבעיות האלה מוצאות את פתרונן בתרגום י"ג ליבס, שנוקט כאן במלים עניות ושפע. 'פורוס' ביוונית פירושו גם שפע, ואם נרמזת כאן גם המשמעות תושייה, הדבר מוצא את תיקונו לפי תרגום ליבס בשם אמו של שפע, הנקרא גם 'שפע בן תחבולה'. פינקלברג מותירה את שם האם ביוונית, מטיס, אך אין כל מניעה לתרגם גם שם זה, ו'תחבולה' הוא תרגום הגון.

כדי להדגיש את המשמעות הפרסונאלית של עוני ותושייה, האובד בגלל ה"א הידיעה וחילוף המינים, נוקטת פינקלברג גם בצירופים 'אל התושייה' ו'אלת העוני'. וגם פתרון זה אינו מוצלח. המלים 'אל' ו'אלה' אינן מופיעות כאן ביוונית, וגם אינן מדויקות. אלה אינם אלים ידועים מן המיתולוגיה (שלא כמטיס, שהיא אלה ידועה), אלא פרסוניפיקציה של מושגים, הנעשית לראשונה בטקסט זה. וגם בהקשרם כאן אפשר

להטיל ספק באלהותם הגמורה של הורי ארוס (ולפחות של אמו), שהרי אילו אלים היו שניהם היה גם ארוס אלוה גמור, ולא היה נותר במציאות הביניים הדימונית שלו.

ואין דוגמאות אלה המקרים החמורים ביותר בתרגום פינקלברג. בתרגומה נמצא גם המשפט 'ואילו דומה נמשך לבלתי דומה ואוהבו' (עמ' 46). משפט זה, במידה שאפשר בכלל להבינו, מנוגד הוא למה שכתוב במקור, כי במקום 'דומה' מצויה ביוונית המלה המורכבת אנ-הומיון שפירושה 'בלתי דומה', ואף מנוגד הוא להגיון הדברים ולהקשרם, כי אין כאן הרעיון של קרבת ההפכים (שגם הוא מבוטא בתרגום דלעיל באופן עילג), אלא הרעיון ההפוך של אהבת הדומה לדומה לו. גם כאן עיון בתרגום י"ג ליבס היה פותר את הבעיה, כי הוא מתרגם כראוי: 'ודברים שונים זה מזה, גם יאוו ויאהבו דברים שהם שונים אלה מאלה'. (גם מלת הניגוד 'ואילו', בה נוקטת פינקלברג, אינה נכונה כאן לפי ההקשר.)

ואוסיף גם הערה הנוגעת לא לתרגומו של י"ג ליבס אלא לתרגום משל כותב שורות אלה. פיידרוס, ראשון נואמי המשתה, אומר, לפי תרגום פינקלברג, דברים בזה הלשון: 'ואילו פרמנידס מספר על בריאת העולם: "קודם כל את ארוס מכל האלים היא המציאה"' (עמ' 33). בהערה שם מתלבטת פינקלברג בזהות נושא שורת השיר של פרמנידס, ומצטטת את ההשערות הנושנות שמדובר באחת האלות אפרודיטה או אננקה. אך לאחרונה הועלתה השערה מעניינת יותר, ולפיה במלים 'על בריאת העולם' העיד פיידרוס (ובעצם אפלטון) על נושא המשפט לפי ההקשר שהיה לפניו, והוא הבריאה או היצירה או ההתהוות (ביוונית: גנסיס, המלה 'העולם' היא השלמה של פינקלברג), שזכתה אצל פרמנידס לפרסוניפיקציה, כפי שזכו גם מהויות מופשטות אחרות. השערה זו מצאתי בפירוש פרמנידס מאת א"ה קוקסון, והבאתיה בתרגומי 'שירת פרמנידס' (אלפיים 17, תשנ"ט). שם גם נתתי לשורה ההקסאטרית של פרמנידס לבוש שלטעמי הוא אפי יותר, ומתאים יותר לסגנונו של פרמנידס: 'ראש וראשון כל אלים העלתה במחשבת, את ארוס'.

ההתעלמות מי"ג ליבס אינה מטיבה גם עם רשימת הקריאה הנוספת בעברית עליה

ממליצה פינקלברג במבואה (עמ' 16). תרגום ליבס התפרסם לא רק בתוך 'כל כתבי אפלטון', אלא גם בתוך ספרון בכותרת 'אפלטון: שיחות על ידידות ואהבה' (הוצאת שוקן, תשל"ד). בספרון זה מצורף גם מבוא כללי 'על האהבה הפלטונית', וגם מבואות מפורטים לכל אחת משלוש השיחות הכלולות בה, ובהן גם המשתה. המבוא למשתה בקובץ זה הוא

בעיני הדבר החשוב ביותר שנכתב על שיחה זו בעברית, ובו ימצא ניתוח ממצה למבנה השיחה ולתפקיד שממלאים המשוחחים השונים בתוך המכלול.

עם זאת אסיר תודה אנכי לפינקלברג על שציינה ברשימת הקריאה מאמר משלי, 'זוהר וארוס' (אלפיים 9, תשל"ד), הכורך כאן גם את היהדות. במאמר זה ערכתי השוואה בין האידרא, שהיא מחלקיו העמוקים ביותר של ספר הזוהר, לבין המשתה לאפלטון, ואף בין פירוש האר"י על האידרא לבין פירושו של פיצ'ינו על המשתה.

המבוא שהקדימה פינקלברג עצמה לתרגומה הוא מצוי. כאן מסבירה היא באופן מעולה ומעמיק את עניינה של האהבה האפלטונית וקשרה אל הפילוסופיה ואל נוהגי החברה היוונית בימים ההם. מאמרו של צחי זמיר, 'אהבה אחרת', המובא בסוף הספר, מעניין.

המאמר הנוסף המובא שם, מאמרם של רד לב כנען וחגי כנען 'ארוס במשתה של אפלטון', לוקה באופנתיות אידיאולוגית, ששיאה במשפט הבא: 'דיוטימה משרתת אפוא את סוקרטס כמעניקה לגיטימציה לשימוש החדש והלא-שגרתי שהוא עושה במושג ההולדה. היא נותנת כביכול גושפנקה נשית לבעלות שסוקרטס לוקח על חווייה נשית יסודית, ולהפיכתה של זו למושג מפתח בעולם המחשבה הגברי' (עמ' 137).

לפי מחברי המאמר אף סוקרטס עצמו חשש אפוא מחמתן של הפמיניסטיות, שעשויות לרודפו כמו האריניות ולהאשימו בניכוס הנשיות לעולם הגברי. סוקרטס אומנם הוצא להורג בידי כוהני הפוליטקלי-קורקט, אך אלה שפעלו בימיו הפעילו על התרבות אינקוויזיציה רעיונית הניזונה מכיווני מחשבה אחרים, שאינם זהים לכיוונם של כנען. הכותבים היו יכולים להעמיק באמת במשמעות הופעתה של האשה דיוטימה אילו קראו את מאמרה האנגלי הנהדר של מרגלית פינקלברג (כן! אותה פינקלברג עצמה), שעניינו הנשי ושפת האהבה האפלטונית (HTR 90 [1997]).